

Ямпольська Л. М.

*кандидат історичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри всесвітньої історії
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна*

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ: ПРИЧИНИ АКТИВІЗАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

У сучасному ісламі розвиваються дві основні течії: традиціоналізм і модернізм. Традиціоналізм (фундаменталізм, консерватизм) виступає за збереження ісламу таким, яким він склався в період домодерних соціально-економічних, політичних і культурних інститутів і уявлень. Він протидіє будь-яким змінам як у релігійній сфері, так і в суспільному житті. На відміну від традиціоналізму, модернізм прагне реформувати, пристосувати мусульманський догматизм до потреб сучасного розвитку, відкидаючи одні концепції та розвиваючи інші. Найбільшу загрозу для соціуму становлять радикалізм і екстремізм, унаслідок чого ісламський традиціоналізм часто називають «войовничим ісламом», «реваншем Бога». Прихильники фундаменталізму вважають цілком допустимим використання терору і насильства для досягнення поставлених ними завдань, як правило, політичного характеру [1, р. 280].

Ісламський фундаменталізм – це форма радикального ісламу, пов'язана з вірою в те, що для повернення ісламським країнам «колишньої величі» мусульмани повинні відмовитися від усього, пов'язаного із «західними духовними цінностями та способом життя»; передбачає повернення до витоків – «фундаменту» ісламу часів пророка Мухаммада: пріоритету колективізму над індивідуалізмом (згуртованість у межах всемусульманської громади «умми»), рівності перед Аллахом, засудження накопичення багатств і лихварства, виправдання джихаду як священної війни проти «невірних» [2, р. 4–5].

В умовах глобалізації ісламський фундаменталізм є ідеологією, що претендує на інтеграцію деструктивних доктрин і практик в єдине ціле і має ознаки тоталітарної. У своїй політичній риторичі він об'єднує як традиційні мотиви (боротьба Заходу і Сходу, конфлікт цивілізацій, культур і релігій), так і різні форми соціального протесту (антиколоніалізм, націоналізм тощо) [3]. У запереченні принципів ліберального

суспільства і західної культури він виявився здатним набувати вкрай агресивних форм. У цих умовах важливо розмежувати іслам як релігію та політичну ідеологію. Остання, подібно до інших політичних ідеологій (націоналізм, комунізм, фашизм), набуває власної логіки розвитку, незалежної від первинних складових [4, р. 10].

Відмінна риса ісламського фундаменталізму полягає в тому, що він претендує на врегулювання всіх сфер суспільної діяльності: соціально-економічних відносин, політики, ідеології, юриспруденції, моралі, способу мислення. Це впливає з універсального характеру самого ісламу, що безпосередньо бере участь у формуванні державності та економічного устрою мусульманських країн [5, с. 227]. Ісламський фундаменталізм є основою релігійно-політичного екстремізму, що набуває все більш агресивних форм, зокрема міжнародного тероризму.

Основними причинами стрімкого поширення ісламського фундаменталізму в сучасному світі стали наступні: відсутність у більшості мусульманських держав політичних сил демократичної орієнтації; невдачі при проведенні економічних реформ соціалістичного або ліберально-буржуазного характеру; активне проникнення в країни ісламу Заходу, що намагається нав'язати свою модель розвитку та закріпити військову присутність; напруженість в арабо-ізраїльських відносинах (діяльність угруповань «ХАМАС», «Брати мусульмани», «Палестинський ісламський джихад», «Аль-Джихад»); війни в Афганістані та Іраку (рух «Талібан», «Ісламська держава Іраку та Леванту»); «арабські революції» та громадянські війни в Лівії, Сирії, Ємені («Лівійська ісламська бойова група», «Ісламська держава Іраку та Леванту в Лівії», «Ісламський фронт Сирії», «Джебхат ан-Нусра», «Вілаят Ємен»). Радикальний ісламізм спровокований сучасними секуляризаційними процесами в ісламському світі, втратою традиційних релігійних цінностей і послабленням моралі у суспільстві; його успіх обумовлений антизахідною та антимодернізаційною спрямованістю [6].

Основною причиною успіху фундаменталістських ідей став ідейно-політичний контент ісламістської доктрини. Ідеологія ісламських радикалів ґрунтувалася на загальноприйнятих релігійних традиціях і була доступна для розуміння широких мусульманських мас. Відзначимо провідні установки, які схвалюються більшістю теоретиків ісламського фундаменталізму:

1. Ідея універсальності ісламу – нероздільності релігії та суспільства.

2. Заклик повернення до первинного, «чистого» ісламу, під яким розумілося звільнення релігії від різних багатовікових нашарувань, підкреслювалася необхідність жити виключно за Кораном і Сунною.

3. Гасло панісламізму. Оскільки в Корані термін «єдність» («аль-вахда») виражається словом «віра» («аль-іман»), то мусульманська нація, за вченням ісламу, – єдина нація, що об'єднує в своїх межах всіх братів по вірі, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Поняття «аль-іман» включає три основні елементи: словесне визнання істинності Аллаха, його писань і його посланників; внутрішня згода, усвідомлення серцем істинності Аллаха; добрі справи, виконання розпоряджень ісламу, релігійних обов'язків. Звідси і відоме гасло «Братів мусульман»: «Іслам – це батьківщина і громадянство».

4. Ідея відродження халіфату, де світська та релігійна влада були б невіддільні одна від одної, а саме життя мусульманської громади визначалося колективізмом, соціальною та економічною справедливістю. Слід відзначити той факт, що суннітські богослови-правознавці вважали формальною основою існування халіфату не вказівки Корану, а одноголосну думку сподвижників Пророка Мухаммада, найбільш впливових теологів, і потім – всіх мусульман (іджма – узгоджена думка). Саме іджма надавала халіфату юридично обов'язкового характеру, перетворювала його на правову норму, принцип, елемент системи мусульманського права в цілому.

5. Боротьба за ісламське правління, встановлення ісламського порядку. Оскільки іслам – це і влада, і її здійснення, законодавство, освіта, закон, суд, в його межах реальним може стати універсальний для правовірних мусульман порядок, сакралізований сурами Корану, хадисами Сунни, а також положеннями чотирьох провідних суннітських мазхабів (ханіфітів, малікітів, шафіїтів і ханбалітів) [7, с. 67–68].

Таким чином, до другої половини ХХ ст. вже діяла значна кількість об'єктивно сформованих в ході історичного розвитку мусульманського Сходу причин радикалізації ісламу, зокрема:

1) давня традиція протистояння Заходу, яка закріпилася в колоніальний і постколоніальний період і зростає в сучасному світі;

2) обмежений, локальний, незакінчений характер модернізації і «вестернізації» Сходу в цілому, а мусульманського – особливо;

3) розчарування більшості пересічних мусульман у політиці світських націоналістів, а тим більше їхнього соціалістичного крила, не здатного справитися зі складністю постколоніальних проблем у країнах ісламу;

4) підсвідома відмова від усього, що пов'язане з політикою світських урядів, зокрема західних адміністративних, юридичних, ідеологічних систем, включаючи соціалізм і лібералізм як «імпортовані ідеології»;

5) виникнення і швидке поширення ідей ісламського фундаменталізму як реакції на «вестернізацію» мусульманського суспільства, хоча і обмежену, але таку, що підривала монополію ісламу в соціальній і духовній сферах життя;

6) стрімке зростання соціальної напруженості, яке стимулювалося в процесі поляризації мусульманського суспільства, в ході пауперизації села, неконтрольованої урбанізації і гігантських масштабів маргіналізації урбанізованого населення [1, р. 286].

Ключовим фактором активізації ісламського фундаменталізму наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. стали глобалізаційні процеси. Держави мусульманського Сходу випробовують на собі як їхні позитивні, так і негативні наслідки. Західний вплив і великий бізнес принесли в мусульманські країни західний спосіб життя. Традиційна архітектура, східні базари, кав'ярні зникли, замість них з'явилися торгові пасажі, ресторани швидкого харчування і готелі. Часто ненависть до Заходу викликана навіть не військовою присутністю в мусульманських країнах, а саме цими фактами. В наукових і політичних колах мусульманських країн багато хто переконаний у тому, що США в своїй політиці ставлення до ісламського світу керуються концепцією С. Хантінгтона про «зіткнення цивілізацій» [8].

Проте ісламський світ не заперечує глобалізацію як таку, а висуває свій проєкт глобалізації – альтерглобалізацію як альтернативу сьгоднішнім процесам. Він вимагає від сучасного світу, в першу чергу від Заходу, кардинальних змін: для того, щоб знайти механізми адаптації ісламського світу в новий міжнародний порядок, потрібні діалог і поступки з обох сторін. Варіант силового придушення боротьби ісламського світу проти глобалізації виглядає неперспективним. Опора на могутні силові структури дає широкі можливості, але в довгостроковому плані подібний спосіб вирішення питання боротьби з радикальним ісламом виявляється вкрай небезпечним. Необхідна участь ісламського світу і врахування його інтересів, які виражаються сьогодні в самосвідомості, що вибудовується на основі політичної доктрини ісламу, адаптованої до умов глобалізації.

Література:

1. Yampolska L. M. *Radical Islam and Jihad: the Problems of Modern Scientific Discourse. Man and Society in the Dimensions of Socio-Cultural Transformation: Scientific monograph.* Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. P. 276–301. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-208-1-14>

2. Jihad and the Islamic Law of War. Amman: The Royal Aal Al-Bayt Institute for Islamic Thought, 2007. 79 p. URL: <https://ammanmessage.com/media/jihad.pdf>

3. Nassaj H. The Causes of Emergence and Development of Takfiri Groups in the Islamic World; from Confrontation of Tribal and Civilized Life to Confrontation of Tradition and Modernity. DOI: <https://doi.org/10.22054/QPSS.2018.15806.1460>

4. Juergensmeyer M. The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State. Berkeley: University of California Press, 1993. 292 p.

5. Ямпольська Л.М. Причини та фактори радикалізації ісламу в мусульманському суспільстві. *Сходознавство. Актуальність та перспективи* : матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції (м. Харків, 6 травня 2022 р.) / ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків, 2022. С. 226–229.

6. Voelker McQuaid, Julia. The Struggle for Unity and Authority in Islam: Reviving the Caliphate? (A joint CNA/Wilton Park Conference). URL: https://www.cna.org/archive/CNA_Files/pdf/d0016777.a2.pdf

7. Ямпольська Л.М. Іслам і сучасний світ: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2017. 190 с.

8. Huntington, Samuel P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 2011. 367 p.